

בס"ד

הצדק והשיוויון החברתי בנדודי ישראל במדבר

לפרשת בשלח

... **יז** וְכִסּוּם לְבָבְךָ וְשִׁכַחַת אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: **טו** הַמּוֹלִיכְךָ בַּמִּדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נָחֵשׁ שְׂרָף וְעִקְרָב וְצִמְאוֹן אֲשֶׁר אִין-מַיִם הַמוֹצִיא לְךָ מֵיַם מִצּוֹר הַחֲלָמִישׁ. **טז** הַמַּאֲכִלְךָ מִן הַמִּדְבָּר אֲשֶׁר לֹא-יִדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לִמְעַן עֲנִיתְךָ וּלְמַעַן נִסִּיתְךָ לְהִיטִיב בְּךָ בְּאַחֲרֵיתֶךָ.

4. ירמיהו ב'

ב הֲלֹךְ וְקִרְאתָ בְּאָזְנִי וְרוּשְׁלָם לֵאמֹר כֹּה אָמַר יְהוָה זְכַרְתִּי לְךָ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֲהַבֵּת כְּלוּלֶתֶיךָ לְכַתֵּךְ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה.

ומקורות נוספים, עולה בעיקר מסר אחד נוסף: המדבר הוא מקום ללא אמצעי מחיה, ושם למד עם ישראל שהקב"ה זן ומפרנס אותנו - אם במן, אם בשליו ואם במים.

משמעותו המדוייקת של מסר זה שונה בכתובים השונים: יש כתובים המדגישים שמזונותינו מאת הקב"ה, ואל ירום לבבנו ואל נשכח אותו בעת שפרנסתנו תהיה ברווח, בארץ ישראל (דברים ח', יד-יח);

במקומות אחרים ההדגשה היא שלא יפתה לבבנו להאמין שאלוהי נכר הארץ הם המפרנסים אותנו (הושע פ"ב);

ואילו במקום אחר הכתובים עומדים דווקא על נאמנותו של העם שהאמין בה' בארץ לא זרועה וללא מחיה (ירמיהו ב', ב).

מכל אלו, נעסוק על פי שיעורו של הרב יעקב מדן מראשי ישיבת הר עציון בהליכה במדבר מנקודת מבטה של נבואת עמוס:

5. עמוס ב'

י וְאֶנְכִי הַעֲלִיתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְאוֹלַךְ אֶתְכֶם בַּמִּדְבָּר אֲרַבְעִים שָׁנָה לְרֵשֶׁת אֶת-אֶרֶץ הָאֱמֹרִי. **יא** וְאֶקִּים מִבְּנֵיכֶם לְנִבְיָאִים וּמִבְּחֹרֵיכֶם לְנְזִירִים הַאֲף אִין-זֹאת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל נֹאֵם-יְהוָה. **יב** וּתְשַׁקּוּ אֶת-הַנְּזִירִים יַיִן וְעַל-הַנְּבִיאִים צִוִּיתֶם לֵאמֹר לֹא תִנְבְּאוּ.

ההליכה במדבר הנזכרת בנבואתו של עמוס - כל כולה עוסקת בצד החברתי, במשפט הצדק:

אנו רגילים לחשוב נדודי בני ישראל במדבר היו תוצאה של הצורך לעקוף את ארץ פלישתים:

1. שמות י"ג

יז וַיְהִי בְשַׁלַּח פְּרַעַה אֶת-הָעַם וְלֹא-נָחַם אֱלֹהִים דְּרַךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן-יִנְחַם הָעַם בְּרֵאתָם מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצְרַיִמָּה. **יח** וַיֹּסֵב אֱלֹהִים אֶת-הָעַם דְּרַךְ הַמִּדְבָּר ים-סוף וַחֲמָשִׁים עָלוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם.

ובעיקר ריצוי העונש שנגזר על העם בעקבות חטא המרגלים:

2. במדבר י"ד

כח אָמַר אֱלֹהִים חִי-אֲנִי נֹאֵם-יְהוָה אִם-לֹא כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם בְּאָזְנֵי כֵן אֶעֱשֶׂה לָכֶם. **כט** בַּמִּדְבָּר הַזֶּה יִפְלוּ פְּגָרֵיכֶם וְכָל-פְּקֻדֵיכֶם לְכָל-מִסְפָּרְכֶם מִבְּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וְנִמְעַלָּה אֲשֶׁר הִלִּינְתֶם עָלַי. **ל** אִם-אֲתֶם תִּבְּאוּ אֶל-הָאֶרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת-יָדִי לְשַׁכֵּן אֶתְכֶם בָּהּ כִּי אִם-כָּלֵב בֶּן-יִפְנֶה וַיְהוֹשֻׁעַ בֶּן-נוּן. **לא** וְטַפְכֶם אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם לְבֹו יְהוָה וְהִבִּיאֲתִי אֲתֶם וַיִּדְעוּ אֶת-הָאֶרֶץ אֲשֶׁר מְאַסְתֶּם בָּהּ. **לב** וּפְגָרֵיכֶם אֲתֶם יִפְלוּ בַּמִּדְבָּר הַזֶּה. **לג** וּבְנֵיכֶם יִהְיוּ רֵעִים בַּמִּדְבָּר אֲרַבְעִים שָׁנָה וְנִשְׂאוּ אֶת-זְנוּתֵיכֶם עַד-תֵּם פְּגָרֵיכֶם בַּמִּדְבָּר. **לד** בְּמִסְפַּר הַיָּמִים אֲשֶׁר-תִּרְתֶּם אֶת-הָאֶרֶץ אֲרַבְעִים יוֹם לְשָׁנָה יוֹם לְשָׁנָה תִּשְׂאוּ אֶת-עוֹנֹתֵיכֶם אֲרַבְעִים שָׁנָה וַיִּדְעַתֶּם אֶת-תְּנוּאַתִּי. **לה** אֲנִי יְהוָה דִּבַּרְתִּי אִם-לֹא זֹאת אֶעֱשֶׂה לְכָל-הַעֲדָה הַזֹּאת הַנּוֹעֲדִים עָלַי בַּמִּדְבָּר הַזֶּה יַתְמוּ וְשָׁם יָמוּתוּ.

אלא שמעיון במקומות רבים במקרא, כגון:

3. דברים פרק ח'

ב וְזָכַרְתָּ אֶת-כָּל-הַדָּבָר אֲשֶׁר הוֹלִיכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ זֶה אֲרַבְעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר לִמְעַן עֲנִיתְךָ לְנִסִּיתְךָ לְדַעַת אֶת-אֲשֶׁר בְּלִבְךָ הַתְּשִׁימוּ מִצֹּתוֹ אִם-לֹא. **ג** וַיַּעֲנֶךָ וַיִּרְעַבְךָ וַיַּאֲכִלְךָ אֶת-הַמֶּן אֲשֶׁר לֹא-יָדַעְתָּ וְלֹא יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לִמְעַן הוֹדִיעֶךָ כִּי לֹא עַל-הַלֶּחֶם לִבְדוֹ יִתִּיחַ הָאָדָם כִּי עַל-כָּל-מוֹצֵא כִּי-יְהוָה יִתִּיחַ הָאָדָם. **ד** שְׁמֵלְתְךָ לֹא בָלְתָה מֵעֲלֶיךָ וְרַגְלְךָ לֹא בָצָקָה זֶה אֲרַבְעִים שָׁנָה. **ה** וַיִּדְעַתָּ עִם-לִבְבְךָ כִּי כַּאֲשֶׁר יִיָּסַר אִישׁ אֶת-בְּנוֹ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרְךָ. **ו** וְשִׁמַּרְתָּ אֶת-מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּדַרְכָּיו וּלְיִרְאָה אֹתוֹ.

בעת שהומתקו מי הבאר, קבע ה' חוק - מכסה ומידה - כמה מים זכאי כל אדם לשאוב עבור עצמו, עבור משפחתו ועבור מקנהו.

בלא קביעת מנת חוקו של כל אחד ממי הבאר, קשה לתאר את שעולל היה לקרות כאשר שישים ריבוא אנשים צמאי מים, לאחר שלושה ימי הליכה במדבר, היו מתנפלים על המים, הם ומשפחותיהם ומקניהם.

ה"חוק" (=המכסה) חייב "משפט" - היינו, קביעה בפועל של מכסת כל משפחה.

במרה הועמד לראשונה אספסוף העבדים, שיצאו זה עתה לחירות, במבחן של כבוד הדדי, של התחשבות בזולת, ובעיקר של משמעת.

כל אלו הם מושגים ראשוניים ויסודיים בדרך לבניין חברה מתוקנת, עם ולאום; מושגים ראשוניים בדרך לחירות.

מבחנה של החירות אינו ביכולתו של אדם לעשות ככל העולה על רוחו, אלא ביכולתו לפעול כרצונו ומתוך בחירה חופשית, ויחד עם זאת - להישאר אדם במובן המוסרי, האנושי והתרבותי. לכן, זהו גם מבחנם של חברה בת-חורין ושל עם בן-חורין.

החוק והמשפט במים הם הם הניסיון של "שם נסהו", כפי שמוכח מהמשך הסיפור.

משהגיעו בני ישראל למדבר סין, כלה הלחם מכליהם, וברעבונם - התלוננו על משה ועל אהרן.

כשם שהמתיק להם ה' את המים במרה, כך המטיר להם במדבר סין לחם מן השמים - את המן.

ושוב, המן ניתן במחיר הניסיון:

7. שמות ט"ז - הנסיון

ז הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו למען אנסנו הילך בתורתי אם לא.

בפרשת המן נאמרה מצווה מפורשת, ומסתבר שהיא הניסיון⁴:

טז זה הדבר אשר צוה ה' - לקטו ממנו איש לפי אכלו, עמר לגלגלת מספר נפשתיכם, איש לאשר באהלו תקחו.

ובני ישראל עמדו בניסיון:

8. שמות ט"ז, יז - יח - בני עומדים בניסיון

"וילקטו המרבה והממעט⁵. וימדו בעמר, ולא העדיף המרבה והממעט לא החסיר, איש לפי אכלו לקטו".

הרמב"ן פירש כאן קרוב לדברינו, ש"חוק" הוא לשון מנהג קבוע. כך ביאר במשלי ל', ח, שהובא לעיל, וכך בירמיהו ל"ג, כה. כך נראה גם בשופטים י"א, לט, ועוד. לפירושו, הקב"ה לימד את בני ישראל במרה את מנהגיהם בצורכיהם במדבר. אנו נמשך על פי דרכנו לעיל, שכאמור אינה רחוקה מדרך הרמב"ן.

4 מצווה זו אמנם לא נאמרה במפורש מיד לאחר הזכרת הניסיון (בפס' ז), אך למרות זאת - נראה לנו שהיא נאמרה כבר בתחילת הפרשה, ורק הוזכרה לאחר ירידת המן. אם לא כך, פסוק ה' תמוה: "והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו, והיה משנה על אשר ילקטו יום יום". דוחק לומר שכאן נצטוו על השבת, שהרי זו לא הוזכרה כלל. לכן, נראה לי שהתורה קיצרה, וכאן נאמר למשה הניסיון - הציווי שלא ללקוט יותר ממידת עומר לאחד, פרט ליום השישי שבו יש ללקוט שני עומרים. ועדיין לא נתפרשה הסיבה לכך - שביית השבת.

5. עמוס ה'

כד ויגל כמים משפט וצדקה פנחל איתן. כה הזבחים ומנחה הגשתם-לי במדבר ארבעים שנה בית ישראל. ההליכה במדבר מתוך מצוקת הרעב באה לגבש את אספסוף העבדים שיצא ממצרים לעם הנושא את דגל הצדקה, המשפט והשוויון החברתי, כפי שנראה בשיעור.

חוק ומשפט

עיון בפרשת מי מרה (ט"ו, כב-כו) מגלה שמטרת המים שהמתיק משה לא הייתה רק לרוות את צימאון שלושת הימים:

6. שמות ט"ו, כ"ה

"ויצעק אל ה', ויורהו ה' עץ, וישלך אל המים וימתקו המים; שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו".

התורה לא פירשה מהו הניסיון, אך מהקשרם של הדברים עולה שהוא קשור בחוק ובמשפט שהוזכרו עמו.

תחילה ננסה להבין מה היו החוק והמשפט שניתנו במרה. במדרשי חז"ל מצאנו דעות שונות על מהות החוק והמשפט שניתנו במרה.

הגמרא בסנהדרין (נו ע"ב) מזכירה דינים, שבת וכיבוד אב ואם¹, ומסבירה:

דינים - כמשמעו של "משפט";

שבת וכיבוד אב ואם - שהרי בעשרת הדברות שבמשנה

התורה נאמר על שתי מצוות אלו "כאשר צוך ה' אלהיך"² (דברים ה', יא; טו),

ומכאן שבני ישראל צוו עליהן עוד לפני מעמד הר סיני.

ועדיין לא נתבאר עניינו של ה"חוק" שניתן במרה.

הרב יעקב מנדן מסביר שהמלה "חוק" - עניינה כאן הוא מידה קצובה, ובעיקר מנת מזון קצובה³.

1 מלבד שבע המצוות שנתחייבו בהן ישראל מחמת היותם בני נח. רש"י (ט"ו, כה) מוסיף אף פרה אדומה. יש דפוסים שנדפס בהם שמקורו של רש"י בסדר עולם זוטא פ"ד, אך במהדורת שכטר לסדר עולם זוטא שם לא מופיעה פרה אדומה, ובעל ה"תורה תמימה" כתב שציון זה הוא טעות סופר. המהר"ל בגור אריה מבאר את דעת רש"י בכך שבמרה הושם "חוק", ופרה אדומה היא "חקת התורה" (במדבר י"ט, ב). השוואה זו בין "חוק" לבין "חוקה" היא קשה לענ"ד. ייתכן שרש"י למד שבני ישראל נצטוו במרה על פרה אדומה מכך שבמעמד הר סיני הם נצטוו להתקדש ("וקדשתם היום ומחר"), וסתם התקדשות היא היטהרות מטומאה (השווה: "והיא מתקדשת מטמאתה", שנאמר בדרך ובת-שבע). כיוון שהיו בין בני ישראל טמאי מתים, מסתבר שכבר נצטוו על פרה אדומה קודם לכן. במכילתא מופיעה גם דעת ר' אליעזר המודעי, שבני ישראל נצטוו במרה על עריות, אונסין, קנסות וחבלות. אנו נתרכז בדעה העיקרית, שהיא דעת ר' יהושע במכילתא, וכמוה (בערך) סתמה אף הסוגייה בסנהדרין שהובאה בגוף המאמר. בהמשך נתייחס גם לדעת הרמב"ן. ראב"ע, רשב"ם וחזקוני פירשו בדרך נוספת, ואכמ"ל.

2 רש"י בדברים פירש בדומה לסוגייה בסנהדרין - "כאשר צוך במרה", אך והרמב"ן (דברים ה', ה), חלק עליו, ופירש "כאשר צוך" - בהר סיני. לשיטתו, אמר "כאשר צוך" בגלל השינוי מ"זכור" ל"שמור".

3 כך מתפרשת המילה "חוק" בפסוקים רבים: "כי תקל לכהנים מאת פרעה ואכלו את חקם אשר נתן להם פרעה" (בראשית מ"ז, כב); "לכן הרחיבה שאול נפשה ופרעה פיה לבלי חק" (ישעיהו ה', יד), והכוונה שהאדמה פתחה פיה ובלעה אנשים רבים שלא במידה (כנראה בעת הרעש בימי עוזיהו); "הטרפני לחם חק" (משלי ל', ח); "ותתן טרף לביתה ותקל לנערתי" (משלי ל"א, טו); וכן כל "חוק" שבפרשיות הקרבנות ומתנות הכהונה - משמעו מנת לחם קצובה. עיין: כ"ט, כח; ויקרא ו', יא; טו; ויקרא ז', לד; ויקרא י', יג-טו; ויקרא כ"ד, ט; במדבר י"ח, ח; יא; יט; ועוד רבים מאוד.

בכך גם את הדגש על **בריאת העולם יש מאין ואת קיומו המתמשך מכוח הצדק והמשפט**.

הגמרא שהוזכרה לעיל (סנהדרין נו ע"ב) וכן רש"י בדברים (ה', יא) מניחים כי השבת שנצטוו עליה במעמד הר סיני היא אות לבריאת העולם, ואילו השבת שנצטוו עליה במרה (והיא זו שזכרה בעשרת הדברות שבמשנה תורה) היא זכר ליציאת מצרים ו"למען ינוח עבדך ואמתך כמוך".

הנחה זו עולה בקנה אחד עם הסברו של הרב מדן שעיקר הציווי במרה היה על **חוק ומשפט**, ובמשפט - הדגש הוא על **השוויון**; על "כמוך":

כמוך במנוחת השבת, כמוך במנת מי הבאר, ואחר כך - כמוך במנת המן מלוא העומר.

ומבאר הרב מדן ומסביר: הגמרא אינה מפרטת באילו מהלכות השבת נצטוו בני ישראל במרה. קשה להניח שהם נצטוו על כל ל"ט המלאכות כבר במרה, שהרי אלו נלמדו ממלאכות המשכן, ובאותה שעה - עדיין לא נצטוו ישראל על מעשה המשכן.

זאת ועוד: לימוד איסורי שבת ממלאכת המשכן נובע מסמיכות הפרשיות בין המשכן לשבת, בשמות ל"א ול"ה. הואיל והלימוד הוא מסמיכות פרשיות מאוחרת - לא ייתכן שישראל נצטוו על כך כבר במרה.

נראה, אפוא, שישראל נצטוו על ל"ט המלאכות כביאור למצות השבת שניתנה במעמד הר סיני.

מלאכות יצירת המשכן הן זכר למלאכת הבריאה, והשביתה בשבת ממלאכות אלו היא זכר לשבת בראשית, כמבואר בעשרת הדברות שבספר שמות ובציווי השבת שבפרשת המשכן:

13. שמות ל"א, יז - ציווי השבת שבפרשת המשכן
 "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש".

מצות השבת שבמרה כללה על פי הצעתו של הרב מדן מלאכה אחת בלבד, מלאכה שהקשר שלה אל מלאכת המשכן הוא רופף: מלאכת **הוצאה מרשות לרשות**⁶.

מלאכה זו נזכרה בפרשת השבת שבמדבר סין:

14. שמות ט"ז - חידוש מלאכת הוצאה מרשות לרשות
כב ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה שני העמר לאחד ויבאו כל-נשיאי העדה ויגידו למשה. כג ויאמר אליהם הוא אשר דבר יהוה שבתון שבת-קדש ליהנה מחר את אשר-תאפו אפו ואת אשר-תבשלו בשלו ואת כל-העדף הניחו לכם למשמרת עד-הבקר. כד ויניחו אותו עד-הבקר כאשר צוה משה ולא הבאיש ורמה לא-היתה בו. כה ויאמר משה אכלהו היום כי-שבת היום ליהנה היום לא תמצאוהו בשדה. כו ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהנה-בו. כז ויהי ביום

אין אנו יודעים כמה מן ירד בכל יום, אך גם אם ירד מן בשפע - אין אדם יכול לאמוד מראש מהי הכמות הדרושה למיליוני הפיות הרעבים שניזונו מן המן. היה ברור שהמן צריך להספיק לכולם. אנשים שיקחו יותר מכדי מחייתם - עלולים לגרום לכך שלשכנם יחסר.

שוב, יש כאן מבחן של כבוד לבני חורין, שאינם מקבלים את מנת מזונם הקצובה מאדוניהם אלא רשאים ללקוט אותה, ויכולים היו - לולא המצווה ואילו רצו בכך - ליטול לעצמם יותר.

עוד נוסיף: הניסיון שבלקטת המן במידה - לא היה קל. פעמיים משבחת התורה את טעמו של המן:

9. טעמו הנפלא של המן

"וטעמו כצפית בדבש" (ט"ז, לא),

"והיה טעמו כטעם לשד השמן" (במדבר ל"א, ח).

עם זאת, התורה מעידה על מזון זה:

10. דברים ח', ג'

"ויענך וירעבך ויאכלך את המן אשר לא ידעת"

הרב מדן מסביר את הסתירה לכאורה בפסוקים בכך שאף שהמן היה אוכל היה טוב וטעים - הוא ניתן במידה מצומצמת, שהספיקה לקיום אך לא מילאה את הקיבה ולא העניקה לאוכליה תחושת שובע.

אם נוסיף לכך את העובדה שאסור היה להותיר מן המן אף למקרה חירום - נוכל לעמוד על גודל הניסיון שבלקטת במידה.

מטרת המידה הזו הייתה **חוק ומשפט**: לאפשר לכולם ללקוט ולאכול במידה שווה, בלא חוקי 'כל דאליס גבר'.

שבת

כפי שהזכרנו לעיל, נאמרו במרה שתי מצוות נוספות - שבת וכיבוד אב ואם, ולכן מצוות אלו נזכרו בעשרת הדברות שבמשנה התורה בלשון "כאשר צוך". ניחד כמה משפטים למצות השבת בהקשר זה.

שני טעמים עיקריים נאמרו למצות השבת:

הטעם האחד - השבת היא אות לכך שה' ברא את השמיים ואת הארץ בזמן קצוב:

11. שמות כ'

(יא) **כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יְהוָה אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל כֵּן בֵּרַךְ יְהוָה אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֶׁהוּ:**
 והטעם השני:

12. דברים ה', יג; שמות כ"ג, יב

"למען ינוח עבדך ואמתך כמוך, וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים".

ניתן לראות את שני הטעמים כמתאיחים לשני מוקדי האמונה - בריאת העולם ויציאת מצרים, אך הרב מדן רואה

5 לענ"ד: המרבה - בעל משפחה גדולה, שנטל אוכל רב; הממעיט - בעל משפחה קטנה, שנטל אוכל מועט. היחיד שמצאתי בו רמז לפירוש זה הוא הר"י אברבנאל. רוב המפרשים הלכו בדרכם של רש"י והמלבי"ם, שפירושו: המרבה - מי שלקט יותר מדי; והממעיט - מי שלקט פחות מדי.

6 הגמרא בשבת צו ע"ב חיפשה מקור למלאכת הוצאה, והתוס' שם (ד"ה הוצאה) ביארו שאי אפשר ללמוד ממלאכת המשכן כיוון שהיא מלאכה גרועה.

שם, כפי שאמרנו, בני ישראל לא עסקו בבניין וביצירה, ומזונם ניתן להם ללא מאמץ רב: אם בנאות מדבר דוגמת העיינות והתמרים באילים, ואם בדרך נס - כמן וכשלו במדבר סין וכבארות במרה וברפידים.

מסתבר, שהעיסוק העיקרי של יוצאי מצרים בתקופה כזו היה במסחר.

המזון הבסיסי אמנם סופק לכולם מגבוה, אך בצרכים אחרים, כמו כלים ובגדים, ודאי התפרנסו זה מזה או משיירות של נכרים שפגשו בדרכם.⁸

רבים מהם היו בעלי אמצעים ובעלי רכוש שהובא מהמצרים בעת שאילת הכלים ובעת ביזות ים סוף. אף המים והמן יכלו להיות רכוש נוסף לסחור בו וגורם נוסף לצבירת הון, לולא האיסור המפורש שהוטל עליהם, שלא ללקוט מן יותר מן הנצרך לאוכל נפש.

במרה, ודווקא במקום זה, באה התורה והגבילה את חיי המסחר ואת הניסיונות לצבור הון.

היא עשתה זאת בשתי דרכים:

א. שימת החוק והמשפט, שעיקרם קביעת מכסות מים לכל משפחה ולכל פרט, כפי שנעשה אחר כך גם במן. אגב כך נקבעו גם שאר כללי החוק והמשפט, מושגי היושר, הנאמנות והצדק בכלל חייה של האומה: "שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו";

ב. מצוות השבת שנאמרה במרה. כאמור, המלאכה שנאסרה באותה שבת היא מלאכת ההוצאה וההכנסה (שכפי שראינו קשר בינה לבין מלאכות היצירה שבמשכן רופף).

ייחודם של מלאכת ההוצאה ושל האיסורים הנלווים אליה אינו מודגש רק בפרשת השבת במדבר סין ובמקורה של השבת במרה.

נחמיה תיקן את תקנות השבת דווקא על מלאכת ההוצאה:

15. נחמיה י"ג, טו-כב

"בימים ההמה ראיתי ביהודה דרכים גתות בשבת ומביאים הערמות ועמסים על החמורים ואף יין, ענבים ותאנים וכל משא, ומביאים ירושלים ביום השבת, ואעיד ביום מכרם ציד: והצירים ישבו בה מביאים דגא וכל מכר ומכרים בשבת לבני יהודה ובירושלים... ויהי כאשר צללו שערי ירושלים לפני השבת, ואמרה ויסגרו הדלתות, ואמרה אשר לא יפתחום עד אחר השבת; ומנערי העמדות על השערים לא יבוא משא ביום השבת: וילינו הרכלים ומכרי כל ממכר מחוץ לירושלים פעם ושתים: ואעידה בהם ואמרה אליהם - מדוע אתם לנים נגד החומה, אם תשנו - יד אשלח בכם; מן העת ההיא לא באו בשבת: ואמרה ללויים אשר יהיו מטהרים ובאים שמרים השערים לקדש את יום השבת...".

בדברי נחמיה נזכרות גם שאר מלאכות השבת, אך מלאכת ההוצאה - עיקר. ובהמשך לפסוקים בנחמיה אומרת הגמרא:

16. שבת קכג ע"ב

"תנו רבנן: בראשונה היו אומרים שלשה כלים ניטלין בשבת... התירו וחזרו והתירו וחזרו והתירו, עד שאמרו: כל

השביעי יצאו מן-העם ללקט ולא מצאו. כח ויאמר יהוה אל-משה עד-אנה מאנתם לשמר מצותי ותורתי. כט ראו כי-הנה נתן לכם השבת על-כן הוא נתן לכם ביום הששי לחם יומים שבו איש תחתיו אל-יצא איש ממקומו ביום השביעי. ל וישבתו העם ביום השביעי.

וטוען הרב מדרן שמהתוכחה על אי-שמירת השבת נראה שמלאכה זו לא נתחדשה שם, אלא הייתה כבר ידועה להם. מסתבר, אפוא, שבני ישראל נצטוו בה במרה.

כלומר לשיטת רש"י, ששבת שנצטוו בה במרה היא השבת שנוכרה בעשרת הדברות שבמשנה תורה;

שבת שעיקרה זכר ליציאת מצרים, הצדק החברתי, השוויון בין האדון לבין העבד במנוחה, במכסת המים ובמנת המן; שבת שעיקר הציווי בה היה על מלאכת ההוצאה מרשות לרשות.

לעומת זאת, השבת שנצטוו בה בהר סיני ושנוכרה בעשרת הדברות שבספר שמות באה להזכיר את חידוש העולם ואת בריאתו בזמן קצוב; היא השבת שנוכרה בקשר למלאכת המשכן, וממילא עיקר הציווי בה הוא ל"ט המלאכות.

עתה נרחיב מעט את הדיון על טענתו של הרב מדרן, שבמרה לא נצטוו ישראל אלא על מלאכת ההוצאה מרשות לרשות, ואילו בסיני נצטוו על המלאכות כולן.

נראה לנו, שיש לקשור שינוי זה לשינוי אחר שעם ישראל עבר למרגלות הר סיני - שינוי מחבורת נודדים חסרת בית קבוע ומקום קבוע, חברה שכל עיסוקה בנסיעה או בהמתנה לנסיעה, לאומה היושבת במקום קבוע, למרגלות הר סיני⁷, ובמרכז חייה והווייתה נמצאות הבנייה והיצירה - תקמת משכן ה'.

הקמת המשכן דרשה מן העם עיסוק בכל ל"ט המלאכות, מעבודות החקלאות לצורך סממני המשכן ועד לעבודות הבגד, הצייד, העור, חרושת העץ, זיקוק הזהב והכסף ויציקתם, הבניין, ההרכבה והפירוק.

אף אם לא כל העם התעסקו בעבודת המשכן, אין ספק שהקמת המשכן הייתה במוקד תשומת הלב ועמדה במרכז חייה של האומה.

שם, בהר סיני - דווקא בשל חדוות היצירה ובשל התחושה שבני אנוש מקימים בית לא-לוהי השמים, נצטוו ישראל במצווה השמה גבולות לתחושת העשייה.

שם הם נצטוו לשבות ביום השבת מכל מלאכה בכלל וממלאכת המשכן בפרט;

לזכור שהקב"ה ברא את היקום כולו והאדם דר בנחלתו של בורא העולם, ולא להיפך.

במרה ובמדבר סין, עד שלא נגלה עליהם הקב"ה בכבודו ועד שלא נצטוו בעיקר מצות האמונה, הייתה הבעיה שונה.

8 ודאי שאין כוונתנו לומר שלא עסקו במלאכות במחנה, אך אלו לא היו במרכז חייהם, והמסחר תפס לדעתנו את המקום החשוב ביותר בחיי הכלכלה במדבר.

7 בני ישראל שהו ליד הר סיני כשנה: מתחילת החודש השלישי בשנה הראשונה (ט"ו), א - ועיין רש"י) עד לסוף החודש השני בשנה השנייה (במדבר י', יא).

הכלים ניטלין בשבת חוץ מן מסר הגדול ויתד של מחרישה".

ובהמשך הגמרא שם:

"אמר ר' חנינא, בימי נחמיה בן חכליה נשנית משנה זו".

התקנה החמורה של גזירת כלים נשנתה בתקופה זו, ואסור היה לטלטל דבר פרט לכוסות, לצלוחיות ולשלושת כלי הבית שנזכרו בברייתא.

רק בתקופות מאוחרות יותר התירו בהדרגה את טלטול חלק מן הכלים. תקנה זו נגזרה כסייג חמור למלאכת ההוצאה.

הסיבה של פריצת השבת דווקא במלאכת ההוצאה מפורשת בדברי נחמיה, והיא הייתה קשורה לחיי המסחר בירושלים. מביאי הסחורות לירושלים היו נכרים. רוכלים מצור וכנראה גם משומרון הכתיבו את חיי המסחר בירושלים, וקבעו את ימי המסחר הנוחים להם.

יושבי ירושלים יכלו לעסוק מעט מאוד בחקלאות ובתעשייה, והלחץ של גויי הסביבה לא הקל עליהם בכך.

היהודים היו מיעוט שישב בערים, ואילו רוב השדות היו בידי נכרים, שישבו בהם עוד לפני שיבת ציון.

בלית ברירה פיתחו היהודים אורח חיים עירוני, ואת התוצרת החקלאית קנו מן הגויים.

המסחר תפס מקום חשוב בחייהם, וכשהוכתב מועד המסחר בשבת בידי סוחרים גויים - הייתה הפרצה בעיקר במלאכת הוצאה.

ירושלים, שהייתה מוקפת חומה ודלתותיה ננעלו בלילה, הייתה רשות היחיד, והמסחר בשעריה היה מרשות הרבים שמחוץ לחומותיה אל רשות היחיד שבתוכה.

נחמיה נזעק לגדור את הפרץ, גירש את הרוכלים משערי העיר ותיקן את איסורי הטלטול כדי לחזק את בדיקה של מלאכת ההוצאה דווקא. מני אז - מלאכת ההוצאה היא מלאכת השבת עם הסייגים הרבים ביותר.

המצב בסוף ימי הבית הראשון, בימי יהויקים בן יאשיהו, שבהם נאמרה נבואת ירמיהו שהובאה לעיל, לא היה טוב יותר, ויותר מכל, מצטיירת תמונת המצב מהסיפור על בני רכב, רועי צאן יושבי אהלים האומרים לירמיהו בימי יהויקים:

17. ירמיהו ל"ה, י"א

"ייהי בעלות נבוכדראצר מלך בבל אל הארץ, ונאמר ב'או ונבוא ירושלים מפני חיל הכשדים ומפני חיל ארם, ונשב בירושלים".

במצב זה, לא ייפלא שהתוצרת - עיקרה היה בידי גויים, ובני ירושלים עסקו בעיקר בקניית מבני נכר שהכתיבו את ימי המסחר.

ההתראה העיקרית על פרצת השבת היא דווקא על נשיאת משאות בשערי העיר, כמו שעומד ירמיהו ומתרה בהם:

18. ירמיהו י"ז, יט-כז

"כה אמר ה' אלי - הלך ועמדת בשער בני העם אשר יבאו בו מלכי יהודה ואשר יצאו בו ובכל שערי ירושלים: ואמרת אליהם - שמעו דבר ה' מלכי יהודה וכל יהודה וכל ישיבי ירושלים הבאים בשערים האלה: כה אמר ה' - השמרו בנפשותיכם ואל תשא משא ביום השבת והבאתם בשערי ירושלים: ולא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת וכל מלאכה לא תעשו, וקדשתם את יום השבת כאשר צויתי את אבותיכם: ... והיה אם שמע תשמעון אלי נאם ה' לבלתי הביא

משא בשערי העיר הזאת ביום השבת ולקדש את יום השבת לבלתי עשות בה בו כל מלאכה: ובאו בשערי העיר הזאת מלכים ושרים יושבים על כסא דוד רכבים ברכב ובסוסים המה ושריהם איש יהודה וישיבי ירושלים, וישבה העיר הזאת לעולם: ... ואם לא תשמעו אלי לקדש את יום השבת ולבלתי שאת משא ובא בשערי ירושלים ביום השבת, והצתי אש בשעריה ואכלה ארמנות ירושלים ולא תכבה".

מנבואת ירמיהו ניתן לראות התפתחות נוספת.

התמעטות מלאכות היצירה והפיכתם של בני ירושלים לעדה של סוחרים מביאה בעקבותיה מכשול נוסף:

19. ירמיהו כ"ב, א-ה

"כה אמר ה' - רד בית מלך יהודה ודברת שם את הדבר הזה: ואמרת - שמע דבר ה' מלך יהודה הישב על כסא דוד, אתה ועבדיך ועמך הבאים בשערים האלה: כה אמר ה' - עשו משפט וצדקה והצילו גזול מיד עשוק וגר יתום ואלמנה אל תנו אל תחמסו ודם נקי אל תשפכו במקום הזה: כי אם עשו תעשו את הדבר הזה, ובאו בשערי הבית הזה מלכים יושבים לדוד על כסא רכבים ברכב ובסוסים הוא ועבדו ועבדיו ועמו: ואם לא תשמעו את הדברים האלה - בי נשבעתי נאם ה' כי לחרבה יהיה הבית הזה".

ומסביר הרב מדן שמבנה הנבואה וסגנונה מצביעים על הקשר בינה לבין הנבואה על נשיאת משאות ביום השבת.

שתי המצוות הנאמרות לבאים בשערים - שערי העיר ושערי הבית - הן איסור המשא ביום השבת ושמירת זכויותיהם של הגזול, הגר, היתום והאלמנה.

ומסכם הרב מדן:

20. הרב מדן

השבת, כמתקשרת אל מקום המסחר, לא באה להעיד על כך שהקבי"ה ברא את העולם בשישה ימים. השביתה ממלאכת הוצאה - אין בה שביתה ממלאכות הבריאה והיצירה, שהרי אין יצירה במלאכת ההוצאה. השבת של רחבת המסחר לא באה לעצור את הבניין; היא באה לעצור את ההתעשרות הבלתי-נלאית, את רדיפת הממון הבלתי פוסקת הקשורה במסחר⁹. הגדולה בסכנותיה של רדיפת הממון הזאת היא הרמאות הגלויה והסמויה, הנבלה שלא ברשות התורה והנבלה שברשות התורה. לכולן משותף אחד - קיפוחו של החלש ושל התמים.

יום אחד בשבוע מצווה התורה על האדם לעצור את מלחמת הקיום שלו, את תאוות הבצע. יום אחד בשבוע - על האדם להיזכר במי הבאר במרה ובמן שנתקדשה בו השבת ונתברכה בו. בכך יכיר שמזונותיו מן הקב"ה הם, והוא הקוצב אותם; שעני כל אליו ישברו והוא נותן להם את אכלם בעתו. בארבעים השנים שהחלו בשבת שבמרה¹⁰ ובשבת שבמדבר סין, אכלו כל יוצאי מצרים ובניהם אוכל שווה ובכמויות שוות. יחד ריוו צימאונם ויחד התענו ברעב. הסוחר האומר בלבו "מתני יעבר החדש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה בר להקטין איפה ולהגדיל שקל ולענות מאזני מרמה" (עמוס ח'),

9 ניתן לטעון נגד דברינו, שאף הבניין והיצירה קשורים ברצון להתעשר ולצבור ממון. אך מצות השבת הקשורה בשביתה היצירה קשורה לבניין המשכן, שהיא יצירה שנעשתה בהתנדבות וללא מטרות רווח. הסכנה שביצירה זו הפוכה: האדם עלול לראות עצמו כמארחו של הקב"ה ולא כאורחו.

10 בשבת פז ע"ב כותבת הגמרא שלכולי עלמא, יום יציאת מצרים היה יום חמישי בשבת. לפי זה, בני ישראל יצאו מים סוף בשביעי של פסח - ברביעי בשבת, ולאחר שהלכו שלושה ימים במדבר שור הגיעו למרה לקראת שבת.

אך גרוע מכולם - האדם, שלעולם אינו ממלא את תאוותו :
25. משלי כ"ז, כ'
 "שאלו ואבדו לא תשבענה, ועיני האדם לא תשבענה".

כלומר במשל, האדם הוא **הבן** שאינו יודע שבעה לתאוותו. הוריו מוגבלים ביכולתם לספק את תאוותו הבלתי מרוסנת של בנם, והוא גומל להם ביחסו אליהם: "עין תלעג לאב ותבו ליקהת אם".

הזולל והסובא שאינו יודע שבעה ואינו אומר 'הון' - מגיע ללעג ולזלזול בהוריו, שאינם מספקים לו את מבוקשו. אך בכך לא סיים את חטאו:

26. משלי ל', יא-יד
 "דור אביו יקלל ואת אמו לא יברך: דור טהור בעיניו ומצאתו לא רחץ: דור מה רמו עיניו ועפעפיו ינשאו: דור חרבות שינו ומאכלות מתלעתיו, לאכל עניים מארץ ואביונים מאדם".

כלומר מזלזול ולעג מדרדרים לקללה. הוא בו לדור ההורים הזקן המרוויח את לחמו המועט ביושר; הוא טהור בעיניו, ודרכו למלא את בטנו - קלה ופשוטה. שיניו האוכלות ומלתעותיו הטוחנות להביא תאוותו לכרסו אינן אלא חרבות העושקות עניים ואביונים. עמדה תורה על סוף דעתו של בן סורר, שאינו מוצא אצל אביו ועומד ומלסטם את הבריות¹¹.

שוב כעת למרה ולמדבר סין. עסקנו לעיל בחלוקת המשאבים הצודקת - המזון והמים - בזמן הנדודים במדבר. ונסייג את דברינו: עד כאן לא מצאנו שהתורה הקפידה על כך שכל איש מישראל יטול כחברו. לא הקפידה התורה אלא על החלוקה למשפחות:
27. שמות ט"ז, טז
 "לקטו ממנו איש לפי אכלו, עמר לגלגלת מספר נפשתיכם, איש לאשר באהלו תקחו".

כל אדם לקח למספר נפשותיו, וסמכה התורה על החלוקה הטבעית בתוך המשפחה. שהרי בתא המשפחתי ודאי אין לחוש לחלוקה שאינה צודקת, שאי אפשר שבחלוקת המזון יעדיפו ההורים את הבן האחד על פני אחריו.

אך כאשר נמצא במשפחה בן סורר, זולל וסובא; בן הגונב את מזונה של המשפחה לעצמו ואינו מתחשב באחריו; בן שמזונו הוא תרטימר בשר וחצי לוג יין - האמנם תישאר חלוקת המזון של עומר לגולגולת מוצדקת? ובן שאינו יודע מהי חלוקה צודקת אף בינו לבין אחריו - כיצד ינהג כלפי אחרים, האמנם יעמוד בנטילת עומר ולא יותר? וכיצד ינהג בהוריו, שאינם מספקים לו אלא עומר במקום תרטימר, עומר שנאמר עליו "ויענך וירעבך" (דברים ח', ג)?!

ומסיים הרב מדן:

11 כיוצא בו משלי כ"ג, כ-כב. אף שם הזולל והסובא בז להוריו: "אל תהי בסבאי יין, בזללי בשר למו: כי סבא וזולל יִרְשֶׁ, וקרעים תלביש נומה: שמע לאביך זה ילדך, ואל תבוז כי זקנה אמך". אולי זה פשר תוכחת אמו של למואל לבנה: "דברי למואל מלך משא אשר יסרתו אמו... אל למלכים למואל, אל למלכים שתו יין ולרזנים אי שכר" (משלי ל"א, א-ד). ולקיים את שנאמר להורים על הבן הזולל והסובא - "ויסרו אותו" (דברים כ"א, יח).

ה) ייזכר בעת שביתת המסחר ביום השביעי שכל בניו של הקב"ה שווים בעיניו ולכולם הוא פותח את ידו ומשביע, ולא תועיל לו לאדם כל השתדלותו אם לא יקצוב לו אביו שבשמים את מזונותיו. מי שפדאו מעבדות מצרים וגם מסיר הבשר שבה - הוא שהתחייב במזונותיו ובמזונות אשתו ובניו, והוא שדרש ממנו רק אחת: "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך" (דברים ה', יד).

כיבוד אב ואם

עם השבת נצטוו ישראל במרה אף על כיבוד אב ואם. אם עד עתה ביארנו את הקשר שבין השבת לבין החוק והמשפט במרה, מוטל עלינו עתה לבאר אף את מצות כיבוד אב ואם ואת זיקתה לחוק ולמשפט שבמרה.

מצות כיבוד הורים - פנים רבות לה. אנו נתייחס כאן רק לטעם שנראה קשור לענייננו מפרשת בן סורר ומורה שהיא מן הפרשיות המובהקות הקשורות למצות כיבוד הורים:

21. דברים כ"א, יח-כ

"כי יהיה לאיש בן סורר ומורה, איננו שמע בקול אביו ובקול אמו, ויסרו אותו ולא ישמע אליהם: ותפשו בו אביו ואמו, והוציאו אותו אל זקני עירו ואל שער מקומו: ואמרו אל זקני עירו - בננו זה סורר ומורה איננו שמע בקלנו, זולל וסבא".

העבירה היחידה הנזכרת במפורש בפרשת הבן הסורר היא "זולל וסבא".

אף בהלכה, רק עניין זה נידון בפרטות:

22. משנה, סנהדרין ע"א

"מאימתי חייב? משיאכל טרטימר בשר וישתה חצי לוג יין האיטלקי. ר' יוסי אומר: מנה בשר ולוג יין".

אך כבר תמחה הגמרא על הלכה יחידה זו הקובעת דין בן סורר ומורה:

23. סנהדרין עב"א

"ר' יוסי הגלילי אומר, וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי אמרה תורה יצא לבית דין ליסקל? אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מגמר נכסי אביו ומבקש למודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות. אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות חייב".

מדרשו של ר' יוסי הגלילי מוציא לחלוטין את פרשת בן סורר ומורה מפרשיות כיבוד ההורים, ומעבירה אל תחום הגזל והחמס, ויש קושי ביישוב דבריו עם פשטי המקראות.

למעשה, הקשר שבין בן סורר ומורה לבין זולל וסובא נתפרש בספר משלי:

24. משלי ל', טו-יז

"שתי בנות הב, שלוש הנה לא תשבענה, ארבע לא אמרו הון: שאלו ועצר כחם - ארץ לא שבעה, מים ואש לא אמרה הון: עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם - יקרוה ערבי נחל ויאכלוה בני נשר".

המשל מתאר את אלו שלעולם אינם שבעים ולעולם אינם אומרים די לצבירת הונם.

שניים מהם אינם שבעים במובן החיובי מבחינה מוסרית: הרחם העצורה החפצה לקלוט את הזרע כדי להרבות חיים, והאדמה היבשה הרוצה במים כדי להוציא צמחה;

ושניים - מן הבחינה השלילית: השאלו שלעולם אינה שבעה מבלבוע מתים, והאש השורפת והמכלה.

28. הרב מדן

ומסביר הרב מדן, התגלות ה' הייתה, בצור בחורב, במקום שכעבור ימים ניתנו שם עשרת הדברות.

משה רבנו משליך את אפרו של עגל הזהב אל "הנחל היורד מן ההר" (דברים ט', כא) וזורה על פני המים באמצע הקיץ, בייז בתמוז, ולא ייתכן נחל איתן בתאריך כזה במדבר סיני.

עולה, אפוא, כי הנחל נבקע דרך נס, ומשמע - שצור חורב, שבו נבקעו המים, היה בהר סיני ולא ברפידיים.

כלומר מקום ההתגלות על המים היה במקום השכינה, במקום שניתנה בו התורה.

כך היה במרה, שהחוק והמשפט ניתנו על המים, וכך היה גם בצור חורב.

ונשאלת השאלה מדוע מעמד בקיעת הצור לא היה לעיני העם, אלא לעיני הזקנים בלבד, שנאמר (שמות י"ז, ה) : - **מקור 29** - "ויאמר ה' אל משה עבר לפני העם וקח אתך מזקני ישראל".

היה זה בניגוד לאשר אירע במרה במי מריבת קדש. נס בקיעת המים בחורב דמה מבחינה זו למכת בכורות, שהעם נצטוו בה "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר: ועבר ה' לנגף את מצרים" (י"ב, כב-כג). הוא לא דמה לקריעת ים סוף, שנאמר בה: "התיצבו וראו את ישועת ה'" (י"ד, ג), "וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים" (י"ד, ל), וממילא - "ויראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו" (י"ד, לא).

העובדה שנס המים ניתן בצורה כזו, ושבני ישראל לא ראו את הבקיעה אלא רק את המים שזרמו אליהם במרחק גדול מן הצור, נבעה בוודאי מחטאם, ומכך שלא היו ראויים לנס.

את התוצאה - המים הזורמים במחנה כשהשכינה אינה במחנה וכשמשנה וכל זקני ישראל אינם במחנה - ניתן רק לנחש. העובדות הידועות לנו על כך הן שתיים:

- א. לא נאמרה שם שירה, כשם שנאמרה שירת הבאר בשנת הארבעים;
- ב. לא ניתן חוק ומשפט מרגע שיצאו המים ועד שבני ישראל באו בתשובה שלמה¹² להר סיני.

ומסכם הרב מדן:

30. הרב מדן

כאשר נצטוו משה לעבור לפני העם וללכת עם שבעים הזקנים לצור שבחורב, שהיה במקום מרוחק (שהרי מרפידיים להר סיני עברו בני ישראל מסע שלם), התנהל המאבק על המים שלא על פי סדרי החוק והמשפט שקבע משה במרה. (את ההתנפלות על המים, את זעקות "אותי", "ואת בניי" "ואת מקניי" שנשמעו שם - נותיר לדמיונו של הקורא).

עמלק

לפי פשוטם של המאורעות, נראה לנו שעמלק הגיע לרפידיים כששמע על המים הזורמים שם.

בעת שעמדו יוצאי מצרים בתור ליד הבאר במרה, בעת ששם להם ה' חוק ומשפט - ציוותה התורה גם על כיבוד אב ואם. כיבוד, שבראש ובראשונה משמעותו היא הכרת הבן בזכותם של ההורים לחלק את המזון לילדיהם על-פי מיטב שיפוטם ועל-פי חוש הצדק שלהם.

רפידיים

ברפידיים היה המשבר הגדול הראשון. שם הונצח חטאם של ישראל בשם המקום, מסה ומריבה, ושם נענשו לראשונה בפורענותו של עמלק.

29. שמות י"ז

א וַיִּסְעוּ כָּל-עַדְת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִמִּדְבַּר-סִין לְמִסְעֵיהֶם עַל-פִּי יְהוָה וַיַּחֲנוּ בְרַפִּידִים וְאִין מֵיִם לְשֵׁתֵת הָעַם. ב וַיִּרְבַּ הָעַם עִם-מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ תַנּוּ-לָנוּ מֵיִם וְנִשְׁתֶּה וַיֹּאמֶר לָהֶם מֹשֶׁה מֵה-תְּרִיבוּן עַמְדֵי מֵה-תַּנְסוּן אֶת-יְהוָה. ג וַיִּצְמָא שָׁם הָעַם לַמַּיִם וַיִּלְךְ הָעַם עַל-מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶה הָעֲלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לְהַמִּית אֹתֵינוּ וְאֶת-בְּנֵי וְאֶת-מִקְנֵי בְצַמָּא. ד וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל-יְהוָה לֵאמֹר מָה אֶעֱשֶׂה לָעַם הַזֶּה עוֹד מְעַט וּסְקֵלְנִי. ה וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה עֲבֹר לִפְנֵי הָעַם וְקַח אֶתְךָ מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וּמִטַּח אֶשֶׁר הַפִּיִת בּוֹ אֶת-הַיָּאֵר קַח בְּיַדְךָ וְהִלַּכְתָּ. ו הִנְנִי עֹמֵד לִפְנֵיךָ שָׁם עַל-הַצּוּר פְּחֹרֵב וְהַפִּיִת בְּצוּר וַיִּצְאֻ מִמֶּנּוּ מֵיִם וְשָׁתָה הָעַם וַיַּעַשׂ כִּן מֹשֶׁה לְעֵינֵי זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל. ז וַיִּקְרָא שָׁם הַמָּקוֹם מִסָּה וּמְרִיבָה עַל-רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נִסְתֵּם אֶת-יְהוָה לֵאמֹר הִיֵּשׁ יְהוָה בְּקִרְבָּנוּ אִם-אֵין.

בפשטות, היה חטאם כפול - מסה ומריבה:

"על ריב בני ישראל" - הריב עם משה (וכמו שנאמר - "וירב העם עם משה", "מה תריבון עמדי");

"ועל נסתם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין" (י"ז, ז) - מסה עם הקב"ה (וכמו שאמר משה: "מה תנסון את ה'").

אנו נוטים לראות בשניהם חטא אחד, והוא אמרם למשה "למה זה העליתנו ממצרים" (י"ז, ג).

היה בכך ריב עם משה, שכביכול העלם ביזמתו מארץ היאור למדבר חסר המים;

היה בכך ניסוי כלפי הקב"ה בהתעלמם מכך שהוא שהוציאם ממצרים, ובאמירה שמשמעה שאין ה' בקרבם.

אלא שאם זה חטאם ותו לא - כיצד ייתכן שהקב"ה שמע את תלונתם ונתן להם מים בדרך נס ובהתגלות בחורב, ואף העיד את הזקנים על הנס ועל ההתגלות?

ומדוע מייד אחר כך הקב"ה העניש אותם בלא חטא נוסף?

זאת ועוד: בפרשה המקבילה לרפידיים, פרשת מי מריבת קדש (במדבר כ', א-ג), הייתה תלונת העם דומה לתלונתם ברפידיים, ולא מצאנו עונש על העם.

ומסביר הרב מדן שההבדל העיקרי הנרמז בפסוקים בין התנהגותם של ישראל ברפידיים לבין התנהגותם במי מריבת קדש הוא דבריהם ברפידיים - "למה זה העליתנו ממצרים להמית אותי ואת בני ואת מקני בצמא" (י"ז, ג). סגנון זה הוא קצת חריג, ומרמז לכך שדאגת העם לא הייתה נתונה לעדה כולה, אלא כל איש לעצמו, למשפחתו ולמקנהו.

12 "להקיש נסיעתן מרפידיים לביאתן למדבר סיני. מה ביאתן למדבר סיני בתשובה, אף נסיעתן מרפידיים בתשובה" (מכילתא, "בחדש השלישי", פרשה א; רש"י י"ט, ב).

נזכור, שהמלחמה עמו הייתה בשלהי אייר, בימי תחילת הקיץ. כשוכן המדבר, טען עמלק לבעלות על המים, ועל כך פרצה המלחמה.

ייתכן שהעזתו לפלוש אל המחנה נבעה מן החלוקה הבלתי מסודרת של המים שהייתה בו, וממלחמת הכל בכל שנתקיימה שם על המים בהיעדר מנהיגות ובקוצר רוחו של העם.

המכה הקשה שהכה עמלק את ישראל¹³, אף שוודאי היו ישראל רבים ממנו ואף שאהרן וחור תמכו בידיו של משה, מבוארת לדעתנו בכך שביום שתקף עמלק את ישראל - הייתה כל המנהיגות, משה, יהושע נערו ושבעים הזקנים, בצור בחורב.

לא היה כל קושי לעמלק לעשות שמות בעם מסוכסך ובלתי מונהג.

משנודע הדבר למשה - שלח מיד את יהושע למחנה, לרפידים, לבחור אנשי מלחמה, ומשה עצמו נשאר בחורב :

31. ראב"ע הקצר

"על דעתך, כי זאת הגבעה [=שמשה ניצב עליה במלחמת עמלק] הוא הצור שהיכה, והוא הר סיני".

שם הרים את ידו עם מטה הא-לוהים.

לכן נדחתה מלחמת הנגד של עם ישראל ביום אחד, כאמור "מחר אנכי נצב" (י"ז, ט), והיא שאפשרה את האסון.

ומסביר הרב מדן, שיייתכן שקשורה לכך גם בחירת הלוחמים למלחמה בעמלק :

32. שמות י"ז, ט'

"ויאמר משה אל יהושע - בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק".

ונשאלת השאלה מי הם הלוחמים שנבחרו למלחמה זו?

נשווה מלחמה זו, למלחמת גדעון במדיין ועמלק כעבור דורות. אף שם נצטווה גדעון לבחור אנשים :

33. שופטים ז', ה'

"ויאמר ה' אל גדעון - כל אשר ילק בלשונו מן המים כאשר ילק הכלב, תציג אותו לבד, וכל אשר יכרע על ברכיו לשתות".

ההתנפלות הבלתי מרוסנת על המים, המביאה את חיילי גדעון להשלכת נשקם על הארץ, היא המביאה את בני ישראל ברפידים לשתיה ללא חישוב כמויות, ללא התחשבות וללא חלוקה צודקת, והיא שהביאה את עמלק אל המחנה.

המעטים שלא נהגו כך - הם שיגברו עליו.

כשחז"ל ביארו את החטא שעליו באה מלחמת עמלק, הם דרשו פרשיות סמוכות בספר דברים :

34. דברים כ"ה, יג-יז

"לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן גדולה וקטנה: לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה גדולה וקטנה: אבן שלמה וצדק יהיה לך, איפה שלמה וצדק יהיה לך, למען יאריכו ימך על האדמה אשר ה' א-לוהיך נתן לך: כי תועבת ה' א-לוהיך כל עשה אלה כל עשה עֵוָל: זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים".

13 "וגבר עמלק" (י"ז, יא); "ויזנב בך כל הנחשלים אחריך" (דברים כ"ה, יח). ועיין עוד ברש"י במדבר י"ג, כט: "לפי שנכוו בעמלק כבר, הזכירוהו מרגלים כדי לייראם".

וכך אמרו חז"ל :

35. ש"י דברים כ"ה, יז

"אם שיקרת במידות ומשקלות - הווי דואג מגירווי האויב. שנאמר 'מאזני מרמה תועבת ה', וכתוב בתרה - 'בא זדון ויבא קלון'".

לסיכום מסעם של בני ישראל במדבר בא ללמדם חלוקת משאבים צודקת, התחשבות בזולת וצדק חברתי, וכל פרשת המידות והמשקלות - יסודן בחוק ובמשפט שבמרה.

בני ישראל עמדו בניסיונות המים במרה והמן במדבר סין, אך נכשלו בהם במי רפידים, ודווקא אז בא עמלק.